

КОНЦЕПЦІЯ КООПЕРАТИВНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вівчар Оксана Іванівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності,
Західноукраїнський національний університет,
керівник Центру міжнародної безпеки та співробітництва ЗУНУ,
академік Академії економічних наук України
o.vivchar@wunu.edu.ua

Шатарський Артур Яремович,
аспірант кафедри безпеки та правоохоронної діяльності,
Західноукраїнський національний університет

Анотація

У статті досліджено понятійно-категоріальний апарат «кооперативної безпеки» та обґрунтовано три основні підходи до трактування складових концепції даної безпеки. Як результат наукових досліджень ідентифіковано основні основні цілі кооперативної безпеки. Обґрунтовано загальні ознаки концепції кооперативної безпеки в контексті практико-орієнтованого застосування «трикутника безпеки». На основі чого встановлено актуалізацію застосування відповідних векторів для усунення необхідності держав, що перебувають під загрозою вживати відповідних контрзаходів. Встановлено, що концепцію кооперативної безпеки ґрунтується на принципах зміцнення безпеки за допомогою співпраці та основним елементом є система колективної безпеки з розвиненішими політичними та правовими механізмами. Доведено, що в сучасних умовах є необхідність постійного пошуку оптимальних моделей чи концепцій міжнародної безпеки. Слід відзначити, що ідеального рішення немає, бо безпека вимагає погодження очікувань окремих держав з дуже різними статусами та інтересами.

Ключові слова: кооперативна безпека, концепції кооперативної безпеки, підходи кооперативної безпеки, система кооперативної безпеки, «трикутник безпеки»

Поняття «кооперативна безпека» сформулювалося порівняно недавно під час пошуку виходу з ситуації, в якій опинилися учасники міжнародних відносин після холодної війни та яка характеризується зростанням взаємозалежності, що переростає в глобалізацію; запереченням монополії держави на участь у міжнародній політиці; новими загрозами та викликами міжнародній безпеці тощо. З огляду на доволі нечисленні, неповні і суперечливі трактування цієї концепції у науковій літературі постає потреба дослідження поняття кооперативної безпеки, висвітлення загальних ознак та основних підходів до трактування складових концепції кооперативної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасної проблематики з питань корпоративної в сучасних умовах висвітлюють такі провідні науковці, як: Б. Андрушків, З. Варналій, О. Вівчар, В. Геєць, О. Гойчук, М. Корецький, О. Кириченко, Т. Ковальчук, Ю. Пахомов, П. Саблук, В. Шлемко, Л. Яремко та зарубіжні науковці: А. Алтухова, О. Бодрук, А. Городецького, Ю. Одума, Г. Столярова, Н. Фурса та інших.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування сутнісної характеристики «кооперативної безпеки». А також досліджено основні основні цілі та ознаки концепції кооперативної безпеки. На основі чого представлено практичний організаційно-правовий механізи в контексті застосування «трикутника безпеки».

На основі проведених досліджень встановлено, що термін кооперативна безпека з'явився під час ведення переговорів про роззброєння між двома блоками в період холодної війни. У контексті верифікації договорів про роззброєння цей термін означав допуск зацікавленою державою інспекції на місці. Забезпечення кооперативної безпеки мало полягати в протидії надмірному нагромадженню засобів, що могли послужити збройній агресії проти суверенності та територіальної цілісності іншої держави. Це вимагало загального акцептування щодо обмеження військової могутності.

Досліджено, що термін кооперативна безпека вживали також у дискусіях, що точилися в ООН у першій половині 90-х років. Він відтворив комплекс ознак і способів реагування на проблеми

безпеки. Тоді кооперативну безпеку розуміли як широку і багатомірну; основу на взаємних гарантіях, а не на залякуванні; відкриту з огляду на членство, а не ексклюзивну; таку, що надає перевагу багатостороннім рішенням, над двосторонніми; таку, що користується як військовими засобами, так і іншими, невійськовими; таку, що бере за основу те, що держави є головними суб'єктами системи безпеки, але також можуть бути й інші суб'єкти, а саме формальні інституції безпеки; таку, що наголошує на виробленні «вміння вести діалог» у багатосторонніх переговорах.

Зокрема ініціатива врахувала положення про те, що в межах «спільної відповідальності» держави повинні створити нову систему безпеки і запровадити новий міжнародний порядок на глобальному та регіональному рівнях. Відзначалася потреба розбудови ролі ООН і реалізації на зразок НБСЕ регіональних договорів безпеки та міжнародної співпраці. Закликалося до дій, що обмежували б міжнародні загрози безпеці й утверджували б міжнародне право, демократію і права людини, апелювала до держав, щоб ті примножували зусилля, спрямовані на створення реальної системи кооперативної безпеки [4, с. 20].

З практичної точки зору варто відзначити, що основними цілями концепції кооперативної безпеки:

- ефективна відповідь на регіональні загрози;
- запобігання конфліктам і кризам за допомогою дипломатичних засобів та військової присутності;
- можливість урегулювання та розв'язання конфліктів, якщо вони вибухнуть;
- надання кооперативними засобами різної форми допомоги (адміністративної, гуманітарної тощо) у постконфліктний період [1, с. 116].

Доведено, що підставою для створення системи кооперативної безпеки є як перелічені цілі, сам факт співпраці (кооперації), так і зацікавленість окремих інституцій в європейській системі безпеки. І тут мотивацією є те, що протистояти більшості сучасних викликів і загрозам європейській безпеці можна з нових позицій, зокрема невійськових. Отже, термін кооперативна безпека виражає

також інституційну (організаційну) модель системи безпеки в Європі, що формується після закінчення холодної війни. На цю ознаку звертає увагу Джейн Нолан: «Кооперативне заангажування є стратегічною підставою, що полягає у спробі досягнення цілей скоріше через інституційну згоду, ніж через загрозу матеріального чи фізичного примусу».

У своїх наукових дослідженнях О. Бодрук, звертаючи увагу на розбіжності у трактуванні концепції кооперативної безпеки, виокремлює такі її загальні ознаки:

- концепція кооперативної безпеки зважає на те, що держави повинні, скоріше, співпрацювати (кооперуватися) між собою, ніж конкурувати з метою забезпечення власної безпеки;
- в основу концепції покладена теорія демократичного миру;
- кооперативна безпека розглядається як багатоаспектне поняття, яке не обмежується військовою міццю;
- концепція розглядає, нарівні з державою, кожен окрему людину як об'єкт безпеки;
- поняття «дилема безпеки» є ключовим для розуміння руху в напрямі кооперативної і загальної безпеки;
- основна мета заходів щодо забезпечення кооперативної безпеки полягає в запобіганні війні, головне не допускаючи нагромадження сил і засобів для здійснення успішної агресії і, отже, в усуненні необхідності для держав, що перебувають під цією загрозою, вживати відповідних контрзаходів.

Слід відзначити, що згідно наукових досліджень розроблено три основні підходи до трактування складових концепції кооперативної безпеки.

Кооперативна безпека – це стратегічна система, створена навколо ядра демократичних держав. Безпека окремих держав пов'язана чотирма взаємно підсиленими концентричними колами безпеки, в центрі яких перебуває індивідуальна безпека, пов'язана з охороною прав людини в окремих державах. Друге коло – це колективна безпека, яка забезпечує мир і стабільність демократичних держав. Третє коло – це колективна оборона членів системи перед зовнішніми загрозами. Четверте коло зміцнення стабільності полягає

в активній участі за допомогою політичних, економічних і військо-вих засобів для більшої стабільності на територіях з підвищеним конфліктогенним чинником. Такий підхід у своїх наукових аналізах демонструють українські дослідники безпеки [3, с. 245].

Інші американські дослідники стверджують, що кооперативна безпека – це «механізм стримування агресії через створення зустрічних загроз та нанесення поразки тому, від кого вона виходить». Заходи, спрямовані на досягнення кооперативної безпеки, потрібно вживати після згоди сторін, а не нав'язувати силою, а сама кооперативна безпека повинна ґрунтуватися на передумовах, що сприймаються широкою громадськістю як легітимні. Подібні дії повинні бути відкритими (інклюзивними) – у тому розумінні, що всі країни мають право приєднатися до них. А самі країни зобов'язуються, своєю чергою, дотримуватись духу кооперативної безпеки, брати участь у виробленні її правил.

Вони наголошують, що система «кооперативної безпеки» не повинна ні набувати форми окремого всеосяжного політичного режиму або угоди з контролю озброєнь, ні прагнути до створення міжнародного уряду. Кооперативна безпека, у їхньому розумінні, не претендує на те, щоб знищити всі озброєння, запобігти усім формам насильства, гармонізувати всі політичні цінності. Її мета – запобігти нагромадженню засобів для серйозної, навмисної, організованої агресії. «Зосереджуючись на скороченні організованих військових приготувань, кооперативна безпека сама по собі не адресується безпосередньо субдержавному насильству, що є головним джерелом хронічних конфліктів і убогості у світі. Кооперативна безпека дає міжнародному співтовариству основу – справді необхідну основу – для організації відповідей на насильство щодо цивільного населення». Автори наводять базові компоненти кооперативного порядку, серед яких: досвід ядерного залякування і кооперативна денуклеаризація; оборонна конфігурація звичайних сил; узгоджена міжнародна відповідь на агресію; зменшення військових інвестицій і поширення зброї масового ураження; транспарентність усіх засобів [5, с. 68].

Вчені з Брукінгського інституту розглядають кооперативну безпеку як «модель міждержавних відносин, у якій суперечки можуть

мати місце, але будуть регулюватись обмеженнями з боку узгоджених норм і процедур. Визначи різноманітність, а навіть ворожість різних держав і культур, цей тип міжнародної системи забезпечує розв'язання конфліктів, не вдаючись до масового насильства. Кооперативна безпека відрізняється від традиційної ідеї колективної безпеки так, настільки, наскільки профілактичне лікування відрізняється від інтенсивної терапії». Далі автори стверджують, що обидві стратегії не виключають одна одну, а насправді взаємодоповнюються, бо повною мірою розвинена структура кооперативної безпеки може охоплювати постулати про колективну оборону як остаточну гарантію для своїх членів на випадок агресії. Потрібно зазначити ще одну особливість: колективна безпека спрямована на те, щоб зупинити агресора після початку конфлікту, а кооперативна – передбачає превентивні заходи (наприклад, «гуманітарне втручання») проти агресії.

І нарешті, кооперативну безпеку можна зобразити за допомогою так званого трикутника безпеки, концепцію якого запропонував О. Вівер. По вершинах цього трикутника розташовані найважливіші міжнародні організації: НАТО, ЄС і ОБСЄ. Кожна цих з організацій відповідає за свою сферу: НАТО – за військові справи, ЄС – за політичні та економічні, ОБСЄ разом з ООН – за формулювання процедурних норм у міжнародних відносинах та за нагляд над дотриманням міжнародного права. До того ж за окремими інституціями є держави, які інакше бачать своє місце і впливи в окремих організаціях, через що у різний спосіб визначають їхню потенційну роль. Рівень підтримки інституції залежить не тільки від функції, яку вона виконує, а й від рівня впливу держави в цій організації.

Між вершинами трикутника розташовані інститути-посередники, що не є самостійними суб'єктами системи безпеки. Їхніми завданням є залагодження непорозумінь і полегшення співпраці між основними інститутами. Отож, між НАТО і ЄС перебував ЗЄС, що поєднував елементи обох організацій, основним завданням якого було полегшення співробітництва між ними. Сьогодні це завдання виконує ЄПБО [6, с. 238].

Слід відзначити, що теоретично кооперативна система безпеки – це система, в якій найважливіше значення мають міжнародні

організації, і тільки за ними можуть проглядатися інтереси окремих держав. Але стосовно реальної ситуації описані підходи до концепції кооперативної безпеки, хоча графічно і виглядають довершеними, все ж спричиняють істотні сумніви.

П. Циганков підкреслює принципові недоліки перших двох підходів. Недоліки підходу Маршалл-Центру до концепції кооперативної безпеки полягають в його ексклюзивному, в остаточному підсумку, характері (тобто концепція призначена лише для обраних), що замикається головно на НАТО, вважаючи його основним інструментом забезпечення «безпеки людства» (а це фактично порушує чинну структуру міжнародного права), нехтує моральними і політичними наслідками застосування сили, не санкціонованого світовим співтовариством. Водночас представники Брукінгської групи недооцінюють загрози невійськового характеру і не приділяють належної уваги викликам, пов'язаним із внутрішніми конфліктами. Крім того, прихильники обох підходів явно недооцінюють значення національних інтересів. До того ж прихильники першого підходу, що схильні поділяти учасників міжнародних відносин на «добрих» і «поганих», враховують зменшення значення національного суверенітету, що, з одного боку, є абсолютизацією реальних тенденцій, а з іншого, – містить чималу частку політичного лукавства. Очевидним є замах на основу концепції кооперативної безпеки – теорію демократичного миру. Довільний (а, точніше, визначений на власний розсуд, відповідно до критеріїв, що можуть щоразу змінюватися) вибір об'єкта «гуманітарного втручання» робить демократію непередбачуваною всупереч основному постулатові зазначеної теорії. Важливо наголосити, що посилення на превентивні заходи може стати приводом для досягнення інших цілей державою, таких, як, наприклад, повалення уряду сусідньої держави [2, с. 110].

Сумніви щодо третього підходу стосуються сили та значення окремих інституцій, розміщених на вершинах, та розподілу завдань. Концепція кооперативної безпеки ґрунтується на взаємному зміцненні і доповненні окремими організаціями; інакше кажучи, це певний синергійний союз між окремими елементами системи. Реально ці елементи швидше конкурують між собою, розподіл завдань беруть

під сумнів, а організації і держави, що стоять за ними, змагаються між собою. Держави прагнуть виокремити «свою» організацію і передати їй якнайбільше повноважень за рахунок інших організацій. Навіть, якщо запропоновану О. Вівером модель системи кооперативної безпеки прийняти за ідеальну, то мусимо констатувати, що насправді трикутник не є рівнобедреним. Очевидна деформація виникає через те, що тягар, розташований на одній з вершин і представлений НАТО та США, більший, ніж на інших. НАТО є сьогодні головною організацією кооперативної системи безпеки в Європі.

Р. Коен стверджує, що НАТО є єдиною у світі чинною моделлю системи кооперативної безпеки, а О. Сенченко зазначає, що «на практиці, для сьогоднішньої Європи не існує альтернативи НАТО у вирішенні завдань галузі безпеки». Хоча, варто зазначити, що така ситуація склалася внаслідок обмеження повноважень інших організацій – ЄС, ООН та ОБСЄ. Також не можна погодитись з тим, що за ОБСЄ стоїть Росія. ОБСЄ є тією організацією, в якій певною мірою більший вплив мають великі держави, але все ж де-юре всі держави представлені на рівних правах.

Як бачимо, концепція кооперативної безпеки ґрунтується на принципах зміцнення безпеки за допомогою співпраці і у своєму ядрі головним елементом має систему колективної безпеки, але вже з розвиненішими політичними та правовими механізмами. Отже, маємо справу з концепцією, що трактує зміцнення міжнародної безпеки як багатоступеневий процес розвитку європейських відносин, і навіть, ширших в євроатлантичному розумінні. Ідеї кооперативної безпеки зближуються з ідеями глобальної безпеки, а деякі автори їх навіть розуміють як рівнозначні. Сьогодні ідеї кооперативної безпеки продовжують втілювати ОБСЄ та НАТО.

Отже, під час глобалізації анахронізмом виглядає державоцентрична модель безпеки з розбіжностями у розумінні ключових факторів безпеки між владою, народом і рештою світу. Як зазначає О. Бодрук, «нині функції головного суб'єкта безпеки перебирають на себе впливові міжнародні структури, а об'єктом безпеки стають мирне населення і цивільна інфраструктура, права людини, захист демократії». Важливим елементом у відносинах між національною

та міжнародною безпекою є дотримання права, оскільки його порушення державою у внутрішніх відносинах загрожує безпеці особи, а в зовнішньому вимірі визнання і повага права, встановленого міжнародним співтовариством, є запорукою світової безпеки. Особливо важливо це тепер, коли щораз більше ускладнюються відносини між державами і рівночасно зростають масштаби різного типу нових загроз і викликів.

Сучасна система міжнародних відносин ґрунтується на рівності суверенних держав і невтручанні у внутрішні справи. Зовнішнє втручання міжнародних організацій, міждержавних союзів та окремих урядів часто розглядається як небезпечний прецедент, як виклик державному суверенітету. Втручання може санкціонувати лише Рада Безпеки ООН. Статті 52 та 53 Статуту ООН надають таким регіональним організаціям, як ЄС, НАТО та ОБСЄ, законні підстави для заходів з примушення до миру; для цього їм потрібна згода п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН: «Жодні примусові заходи не можуть бути вжиті на підставі регіональних угод або регіональними організаціями без санкцій Ради Безпеки». Проте, як зрозуміло з останніх подій, США, Великобританії, Франції, Німеччині, Росії та Китаю з різних причин надзвичайно важко дійти згоди у вирішенні питань про застосування сили. Перешкоджають цьому їхнє різне ставлення до позиції конфлікту, складність у наданні належних ресурсів, а також принципово відмінні тлумачення принципів рівноправності суверенних держав і невтручання у внутрішні справи. Абсолютизація цих двох принципів може фактично паралізувати будь-яку реакцію міжнародної спільноти [7].

Висновки. Прорезюмувавши вище описане слід відзначити, що в сучасних умовах не вистачає міжнародно визнаних правових інструментів ефективного врегулювання ситуацій у яких держави традиційно використовують силу на власний розсуд та (або) виправдовують свої дії посиленням на право самозахисту. Хоча це питання стосується і внутрішньої, і зовнішньої безпеки, немає глобального розуміння необхідності спільних дій у відповідь на загрозу в галузі безпеки. Провідні вчені все ж розуміють, що в епоху глобалізації, нових інформаційних технологій безпека ґрунтується, скоріше,

на взаємозалежності, ніж на односторонній залежності або перевазі. Усвідомлення цього спонукає до постійного пошуку оптимальних моделей чи концепцій міжнародної безпеки, хоча зрозуміло, що ідеального рішення немає, бо безпека вимагає погодження очікувань окремих держав з дуже різними статусами та інтересами.

Встановлено, що сьогодні на емпіричному рівні європейська безпека характеризується поєднанням елементів колективної і кооперативної безпеки. А в майбутньому, після певних трансформацій з урахуванням слабких ознак (удосконалення політико-правового механізму, обговорення та прийняття правил «гуманітарного втручання» для виконання завдань кризового врегулювання, запобігання і розв'язання конфліктів, що мало б відбуватись звичайно після вичерпання всіх мирних засобів урегулювання міжнародних криз), якраз ліберально-демократична концепція кооперативної безпеки могла б стати основою для формування нової системи європейської безпеки.

Література:

1. Андрушків Б.М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство : монографія. Тернопіль : Тернограф, 2012. 456 с.
2. Андрушків Б.М., Вівчар О.І., Гевко В.Л. Проблеми теорії і практики менеджменту : навч.-метод. посібн. Тернопіль : Терно-Граф, 2009. 312 с.
3. Вівчар О.І. Управління економічною безпекою підприємств: соціо-гуманітарні контексти : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2018. 515 с.
4. Богданович В.Ю., Сиротенко А.М., Дублян О.В. Концепція асиметричної протидії ворожій державі для нейтралізації її впливу на визначальні сфери національної безпеки України. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020. № 3(40). С. 13–24.
5. Методологія комплексного використання військових і невійськових сил і засобів сектора безпеки і оборони для протидії сучасним загрозам воєнній безпеці України : монографія / В.Ю. Богданович, І.С. Романченко, І.Ю. Свида, А.М. Сиротенко. Київ : НУОУ ім. І. Черняховського, 2019. 268 с.

6. Коломієць О.В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації : монографія. Київ : Видавництво КиМУ, 2013. 426 с.
7. Modern Content of Strategic Regional Development Potential / N. Kubiniy, V. Marhitich, T. Kosovilka. *Economics and Business*. 2020. № 1. URL: <http://eb.tsu.ge/?cat=nomer&leng=eng&adgi=945&title=Modern%20Content%20of%20Strategic%20Regional%20Development%20Potential>